

Oszip Mandelstam / JÚDEAI KÁOSZ

Egy alkalommal egy tökéletesen idegen szerzet érkezett hozzánk, egy negyvenes éveiben járó, piros kalapos, hegyes állú, gonosz tekintetű, fekete szemű asszony. Arra hivatkozva, hogy a Savli nevű falucskából származik, azt követelte, hogy Pétervárott adják férjhez. Egy hét is beletelt, amíg sikerült tőle megszabadulnunk. Elvéve mindenféle vándor-tollforgatók is be-betoppantak hozzánk: szakállas és hosszú kaftános emberek, talmudista bölcsek, akik saját nyomtatott kinyilatkoztatásaikkal és aforizmáikkal házaltak. Az eladott példányokat dedikálták, s közben gonosz hitveseiktől elszenvedett üldöztetéseikre panaszkodtak. Életem során egyszer-kétszer zsinagógába is elvittek, ahol – akárcsak valami hangversenyterem előtt – hosszú sorok álltak, mindössze a jegyzérek hiányoztak; és attól, amit ott láttam és hallottam, súlyos kábulatban tértem haza. Pétervárott van zsidónegyed: közvetlenül a Mária-színház mögött kezdődik, ott, ahol a jegyzérek szoktak dideregni, valamivel túl a forradalom alatt leégett Litván vár börtönangyalán. Ott, a Piacson az ember lépten-nyomon bika- meg tehénfejes zsidó cégérekbe ütközik, asszonyokba, akiknek fejkendője alól berakott hajtincsek bukkannak elő, s mindentudó, atyáskodó öregekbe, akik aprózó léptekkel iparkodnak földig érő köpönyegeikben. A zsinagóga, kúp alakú tetejével és hagymaboltozataival, mint buja délszaki fügefafa ágál a nyomorúságos épületek között. Pomponos bársonykalpagok, elcsigázott sameszok, karénekesek, fürtös hétágú gyertyák, tornyos papi bársonysüvegek. A zsidó vitorlás csengő altkórusok és megrendítő gyermekhangok hullámverésében úszik teljes sebességgel, valami régi viharban férfi és női részre hasadva ketté. Egyszer az asszonyok oldalára tévedve tolvajként, a faoszlopok mögé rejtőzködve lopakodtam előre. A kántor nagy erejű Sámsonként recsegtette az oroszlános épület pilléreit, papi bársonyfejfedők bólogatása felelt neki, s szabatosan kiejtett szavaiban a magán- és mássalhangzók tüneményes összhangja adott föltartóztathatatlan erőteljességet az ének hangjainak. De micsoda gyalázat, micsoda förtelem és hitványság, még amikor a nagyműveltségű rabbi mondja is, ha azt halljuk: „császári fenség”, s egyáltalán, mennyire arcpirító mindaz, amit mond! Aztán a körből kilépve hirtelen két elegánsan öltözött, jólétet árasztó cilinderes világi úr lépdel finom mozdulatokkal a súlyos könyvhöz, és a többiek megbízottja- és fölhatalmazottjaként a közösség egésze nevében tesznek eleget valami igen tisztelet-

reméltó és mindennél fontosabb feladatnak. Ki ez? – Ginzburg báró. – És a másik? – Varsavszkij.

Gyermekkoromban egyáltalán nem hallottam a jellegzetes zsidó zsargont, csak később figyeltem föl erre az éneklő, ámuldozást és rezignáltságot egyszerre kifejező, minduntalan szabálytalanul kérdő hanglejtésű és hangsúlyozású beszédre. Az apa beszéde és az anya beszéde – vajon nem ennek a két beszédmódnak az összeolvadásából táplálkozik-e egy életen keresztül a saját nyelvünk, nem ezek alakítják-e ki saját beszédünk jellegét? Édesanyám csengő tisztasággal beszélt oroszul, a legkisebb idegenes beütés nélkül; némileg elnyújtott és nagyon nyitott magánhangzóival együtt is a nagyorosz irodalmi nyelvet használta; szókinccse szegényes és szűkös, fordulatai egyhangúak voltak ugyan, mégis olyan nyelv volt ez, amely valami tősgyökeres magabiztosságot sugárzott magából. Anyám szeretett beszélni, és örömet lelte az értelmiségi közhasználatban szegényessé fakult nagyorosz beszéd szógyökeiben és hangzásvilágában. Nem csoda – nemzetségünkben ő volt az első, akinek sikerült keresztültörnie magát a tiszta és világos orosz hangokig. Apámnak viszont semmilyen nyelve nem volt, az ő beszédét az állandó nyelvi tétováság, a saját nyelv hiánya jellemezte. Egy lengyel zsidó orosz beszéde? – Nem. Egy német zsidó beszéde? – Az sem. Esetleg valami különleges kurföldi, észt akcentus? – Effélét sem hallottam. Apám egy tökéletesen elvont, művi, cikornyás és kacskaringós autodidakta nyelven beszélt, melyben a leghétköznapibb szavak elegyedtek Herder, Leibniz és Spinoza régi bölcséleti terminusaival, a talmudisták faramuci mondatfűzéseivel, mesterkél, sokszor középen félbehagyott bővítményekkel – szóval mindennek lehetett ezt nevezni, csak nyelvnek nem: az orosz felől éppúgy idegenül hangzott, mint a német felől.

Apám révén voltaképp egy teljesen idegen korbá és egy távoli világba kerültem, ami azonban egyáltalán nem jellemezhető a zsidósággal. Ha úgy tesszük, ez egy abszolút mértékig tizenharmadik vagy inkább tizenhetedik századi felvilágosult gettóvilág volt, valamerre Hamburg környékén. A vallás iránti érdeklődésnek itt már csak a hült helye van meg. A felvilágosodás filozófiája valaminő kimódolt talmudista panteizmus burkába bújt. Valahol karnyújtásnyira Spinoza tenyészti egy befőttesüvegben pókjait. A lég már Rousseau és a természeti ember előérzetétől terhes. Minden a fölfoghatatlanságig elvont, kiagyalt és sematikus. A tizen-

négy éves siheder, akit a rabbival akartak betöretni, és eltoltattak a világi könyvektől, Berlinbe szökik, bekerül egy talmudista főiskolára, ahol hozzá hasonlóan csökönyös, jóeszű, és isten háta mögötti falvak süketiségében lelkük mélyén szellemi becsvágyakat melengető fiatalokkal verődik össze; a Talmud helyett Schillert tart a kezében, de abban a hitben, hogy vadonatúj könyvet olvas; némi idő elteltével aztán erről a furcsa egyetemről visszaesik a hetvenes évek forrongó világába, hogy életre szólóan emlékezetébe vésse a Karaván utcai konspirációs tejboltot, ahol a Sándor cárt mennybe menesztő aknát összefabrikálták, később egy kesztyűszabó műhelybe, majd egy bőrfeldolgozó üzembe szegődik, ahol a pohos és elképedt ügyfeleknek a tizennyolcadik század bölcséleti ideáljairól hirdeti az igét.

Amikor Riga városába vittek ott élt nagyapámhoz és nagyanyámhoz, kézzel-lábbal tiltakoztam, és majdnem elsírtam magam. Azt hittem, apám számomra érthetetlen filozófiájának a hazájába visznek. Kartondobozok, lakattal ellátott fedeles kosarak hada, degeszre tömött, kényelmetlen családi bőrönd. Téli holmik, vastagon behintve naftalinnal. A kárpitozott karosszékek huzatjaikba bújtatva – akárha fehér lovak volnának, pokrócaik alatt. A rigai tengerparti gyűjtőútjaim se vidítottak föl. Akkoriban ugyanis szögeket gyűjtöttem: a legbutább gyűjtői különbség. Mint fősvény lovag pörgettem át ujjaim között szögbucacaimat, és örömmel töltött el szűrős gazdagságom gyarapodása. Egyszer aztán elorozták tőlem a szögeimet valami dobozhoz.

Az utazás iszonyú volt. Éjszaka Derptben, egy rosszul megvilágított vagonban, amit fülhasogató észt nótaszóval valami nagy dalosünnepről hazatérő egylet rohamozott meg menet közben. Az észtek megállás nélkül döngették és rugdosták az ajtót. Borzalmas volt.

Nagyapapa kék szemű öregember, a fél homlokát elfedő sábeszdeklivel a fején, arcán azoknak a fontos és már-már előkelő zsidóknak a vonásaival, akik igen nagy tiszteletnek örvendenek; látomra mosolygott, fölvidult, kedveskedni akart, de nem sok sikerrel – sűrű szemöldöke minduntalan összerándult. Amikor kézen akart fogni, kis híján sírva fakadtam. Nagymama jóságos volt, ősz haja fölött fekete parókát viselt, sárga virágmintás pongyolát hordott, tipegve járt-kelt a nyikorgó padlón, és minduntalan finomságokkal kínálgatott.

Állandóan ezt kérdezgette: „Ettél? Ettél?” – ugyanis ez volt az egyetlen orosz szó, amit ismert. Nekem viszont nem ízlettek régimódián fűszerezett nyalánkságaik, keserűmandulás ínycsenégeik. Szüleim bementek a városba. A bánatos nagyapó meg a szomorú, tüsténkedő nagyanyó megpróbálnak beszélgetni velem, aztán egymást kezdik csíp-

desni, mint két vénülő, sértődött madár. Nekiveselkedem, hogy megértessem velük, szeretnék a mamához menni – nem értik. Akkor az asztalon mutatom nekik, középső és mutatóujjammal a járást utánozva, hogy el akarok menni.

Nagyapapa ekkor hirtelen előkapott a komód fiókjából egy sárgásbarna selyemkendőt, a vállamra vetette, és rávett, hogy ismételvek utána bizonyos szavakat, melyek számomra ismeretlen zajokból álltak, de mert nem volt megelégedve mormogásommal, méregbe gurult, rosszállóan csóválta a fejét. Szörnyen feszélyezett az egész. Már nem emlékszem, hogyan szabadított ki szorult helyzetből anyám.

Apám gyakorta beszélt nekem nagyapá becsületességéről, mint a legmagasabb rendű szellemi tulajdonságról. A becsületesség a zsidó ember számára egyben bölcsességet és hovatovább szentséget is jelent. Minél régebbre megyünk vissza e szigorú, kék szemű aggastyánok egymást váltó nemzedékeiben, annál becsületesebbek és szigorúbbak. Benjámin nevű dédnagyapám egyszer bejelentette: „Fölhagyok az üzlettel és a kereskedéssel, több pénzre nincs szükségem”. Amije volt, az pontosan a halála napjáig tartott ki – egyetlen kopejka nem maradt utána.

A rigai tengerpart egész külön világ. Messze földön híres csodálatosan apró szemű, süppedős, tiszta sárga homokjáról (talán a homokórákban ilyen a homok!), meg egy-két pallónyi széles deszkamólóiról, amelyek keresztül-kasul behalózzák ezt a húszversztányi üdülővezeti Szaharát.

A rigai tengerpart üdülőzónája semmilyen más üdülőhelyhez nem fogható. Bűrük, virágágyak, előkertek, üveggömbök végtelen sorából összeálló nagyváros ez, amit teljes egészében a gyermekjátzóterekre vagy a tiszta csépelte búzára emlékeztetően sárgálló, kanáriszínű homokra építettek.

A lettek a hátsó udvarokban szárítják és puhítják a lepényhalat, ezt az egyszemű, szálkás, széles tenyérre emlékeztetően lapos halfajtát. Soha nem szűnő gyereksírás, zongorafutamok, a tömérdek fogorvos pácienseinek nyögései, edénycsörgés az üdülők kis ebédlői felől, dalfoszlanysok és házalók kiáltásai a könyhakertek, a kenyeresbódék és a szögesdrótok labirintusában, és a homoktöltésen futó vasúti vágányon, ameddig a szem ellát, játékszerre emlékeztető vonatok iparkodnak, zsúfolásig telve menet közben föl-le ugráló „potyázókkal”, a kimérten rátarti német Bilderlinshoftól egészen a nyüzsgő és pelenkaszagú zsidó Dubbelnig. A szétszórt fenyőpagonyok között vándorzenekarok bóklásznak: a két trombita a csali, de van klarinét és kürt is; kiguvadt szemmel erőlködve hol itt, hol ott vágják ki irgalmatlanul a rezes falsot, aztán ha már mindenünnen elzavarták őket, újabb helyek után néznek, ahol rázendíthetnek a „Szép vagy Karolina” lovasindulóra.

Ez az egész föld egy Virx nevű monoklis báróé volt. A báró kerítéssel vágta ketté a földjét zsidómentes tiszta és zsidólakta tisztátalan övezetre. A tiszta zónában egyensapkás diákegyleti suhancok tanyáztak söröskriglikkel teli asztalok mellett. A judaizálódott földön mindenfelé pelenkák libegtek és énekfutamok gurguláztak. Maiorenhofban, a németeknél szólt a zene, a zenepavilonban egy szimfonikus zenekar Strauss *A halál és a megdicsőülés-ét* játszotta. Élemedett német hölgyek, pírral az arcukon, friss gyászban műélvezkedtek.

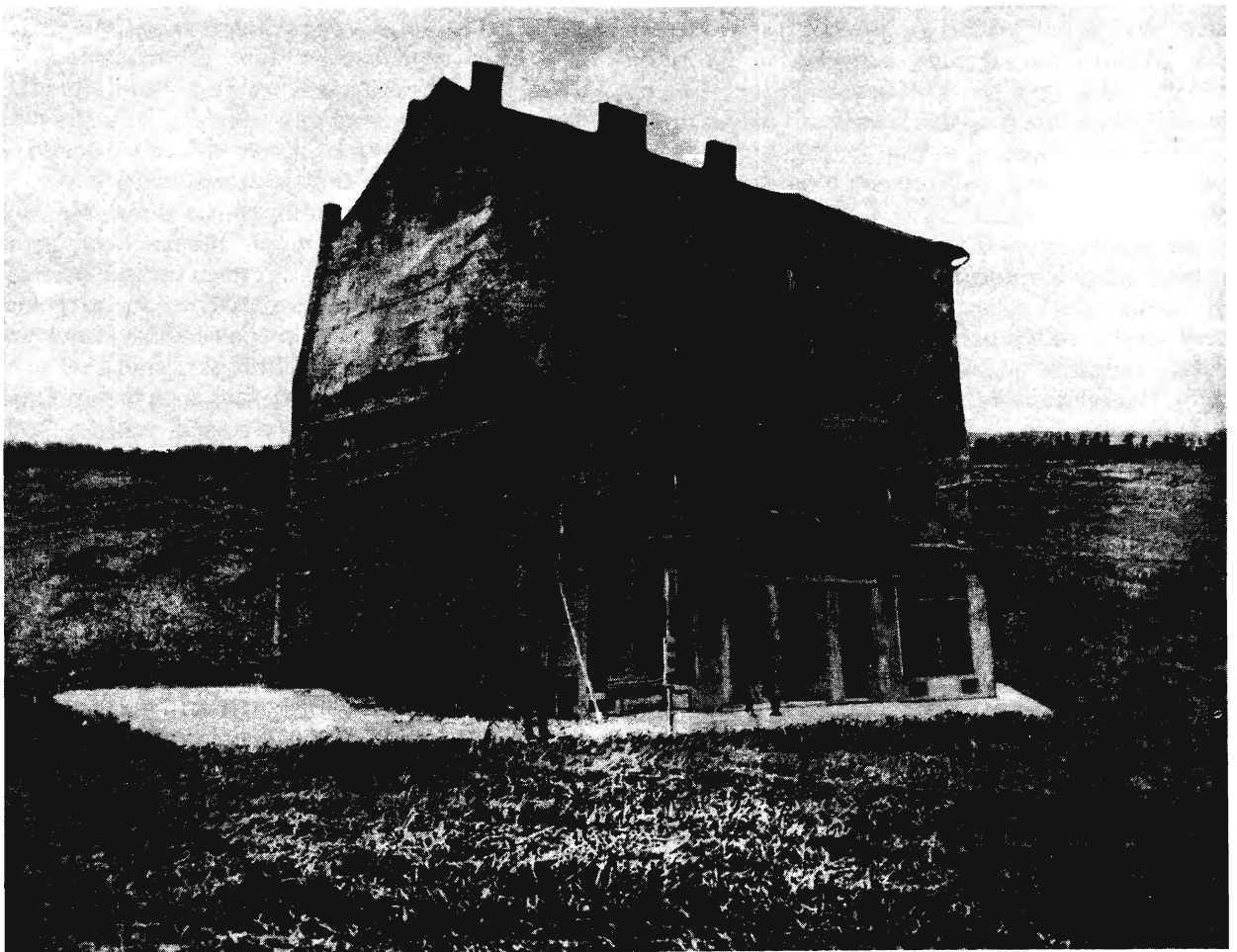
Dubbelnben, a zsidóknál egy zenekar Csajkovszkij patetikus szimfóniáját csobogtatta, s halani lehetett, amint a két húros fészkalj hangjai egymásba kapnak.

Ebben az időben szinte beteges borzongással habarodtam bele Csajkovszkij muzsikájába, valahogy úgy, ahogy Dosztojevszkijnél Nyetocska Nyezvanova sóvárog az iránt, hogy vörös selyemfüggönyök lángja mögül hallgathasson meg egy hegedűversenyt. Csajkovszkij széles, elomló, tisztán hegedűszóló-részeit a tuskés drótsövény mögül kaphattam csak el, s nemegyszer szakított-

tam el a ruhámat és karcoltam össze a kezemet, amint igyekeztem potyázva a zenepavilon közélébe kerülni. A hegedűszót, ha elég erős volt, még az üdülőövezet eszeveszett hangzavarában is tisztán ki tudtam venni. Nem emlékszem, hogyan alakult ki bennem ez a rajongás a szimfonikus zene iránt, de úgy vélem, jól értettem meg Csajkovszkijt, amikor éppen különleges koncertérezékére tapadt rá ennyire a figyelmem.

Mennyire meggyőzően hangzottak ezek az olaszos akaratnélküliséggel ellágyított, mégis ízíg-
vériig orosz hegedűhangok a mocskos zsidó kloakában! S mennyire egyenesen feszül az a fonál, ami ezektől az első szegényes koncertektől a Nemesi Gyűlés selymes lobogású tűzvészéhez s a csillám-törékenységgű Szkrjabinhoz húzódik, akit – lám! – mintha éppen most készülne összeroppantani a mindenfelől lesben álló, ám még hangtalan énekesek félköre és a *Prométheusz* vonóserdejének karéja, s föléje pajzsként boltozódik a hangfelvevő – e különös üvegszerkezet.

[KONCZOL CSABA FORDÍTÁSA]

TRANZPONÁCIÓ 1981